

Gayb Âlemini Bilmenin İmkânı Üzerine Bir İnceleme¹

An Examination on the Possibility of Knowing the Unseen Realm

Faruk GÜN²

Geliş Tarihi (Received): 12.02.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 14.03.2024

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2024

Öz: Kelâm ilmi, İslâm düşüncesinde önemli bir yer tutmakla birlikte aklı, sağlam duyuları ve mütevâtir haberleri temel bilgi kaynakları olarak kabul eder. Ancak, gayb âlemi gibi konseptlerin bilgisine nasıl ulaşılabileceği, doğru bilgiye erişim yolları ve kabul edilebilir bilgi kaynaklarının neler olduğu konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar kelâm ilminin objektif ve evrensel bir bilgi anlayışını nasıl benimsediği ve İslâm'ın tevhid inancıyla çelişen gerçek dışı iddialara karşı tutumunu nasıl şekillendirdiği sorularını gündeme getirir. Bu çalışma, subjektif bilgi edinme yöntemlerini ve kelâm ilmi açısından kabul edilebilir bilgi kaynaklarını incelerken, büyü ve astroloji gibi gerçek dışı iddiaların İslâm'ın tevhid inancıyla nasıl çeliştiğini ele almaktadır. Ayrıca, kelâm ilminin İslâm inancının temel kaynakları üzerine nasıl bir bilgi ve inanç sistemini kurduğunu detaylandırmaktadır. Çalışma, Kelâm ilminin aklı, sağlam duyuları ve kesin haberleri doğru bilgi olarak kabul ettiğini ve bunların İslâm'da objektif bilginin temelini oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Gayb bilgisine erişim yalnızca Allah'ın bilgisi ve vahiy ile sağlanırken, sihir ve büyü tevhid inancıyla çeliştiğinden kabul edilmez.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Âlem, Akıl, Gayb, Vahiy.

&

Abstract: The science of Kalâm holds a significant place in Islamic thought and accepts reason, sound senses, and mutawatir reports as the primary sources of knowledge. However, there are uncertainties regarding how knowledge of concepts like the unseen realm can be accessed, the ways to reach true knowledge, and what constitutes acceptable sources of knowledge. These uncertainties raise questions about how the science of Kalam adopts an objective and universal understanding of knowledge and how it shapes its stance against false claims that contradict Islam's monotheistic belief. This study examines the methods of acquiring subjective knowledge and the sources of knowledge considered acceptable from the perspective of the science of Kalâm, while addressing how false claims such as magic and sorcery contradict Islam's monotheistic belief. Furthermore, it details how the science of Kalâm has established a system of knowledge and belief based on the fundamental sources of the Islamic faith. The study reveals that the science of Kalâm accepts reason, sound senses, and definitive reports as true knowledge, which form the basis of objective knowledge in Islam. Access to knowledge of the unseen is granted only through God's knowledge and revelation, while magic and sorcery are rejected as they contradict the monotheistic belief.

Keywords: Kalâm, Universe, Reason, Unseen, Revelation.

Atf/Cite as: Gün, Faruk. "Gayb Âlemini Bilmenin İmkânı Üzerine Bir İnceleme". *Dergiabant* 12/1 (Mayıs 2024), 150-168. doi: 10.33931/dergiabant.1436073

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı'nda tamamlanan "Kelâm İlminde Gayb Âlemi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Faruk Gün, Pamukkale Üniversitesi, fgun@pau.edu.tr.

1. Giriş

Kelâm ilmi, İslâm anlayışının merkezinde bulunur ve bilgi ediniminde akıl, güvenilir duyu algıları ve mütevâtir haberlere başvurmayı esas alır. Bu ilim dalı, sahih bilgiye ulaşım yollarını ve bu bilginin sınırlarını araştırırken, gayb âlemi ve bilginin doğası gibi konuları ele alır. İslâm alimlerinin varlığını gören (şehâdet) ve görünmeyen (gayb) yönlerini tanımlaması, kelâm ilminin, insanlığın varoluşun bu iki boyutu hakkındaki derin merakını ve görünmeyen dünyanın sırlarını keşfetme arzusunu yansıttığını gösterir. Bu disiplin, inanç esaslarının sistemleştirilmesi ve bu sistem üzerinden özgün bir metodoloji geliştirilmesi sürecini de kapsayarak, İslâmî ilimler arasında gayb âlemi üzerine detaylı teoriler sunar.

Gayb ve gayb âleminin bilgisinin önemi ve gerekliliği, İslâm düşüncesindeki merkezi yerinden kaynaklanmaktadır. Akademik çalışmalarda gayb konusu genellikle bir bilgi problemi olarak ele alınmakta; gaybten haber alma, gaybî haberlerin doğruluğu ve gaybın bilinebilirliği gibi konular ön plana çıkmaktadır. Ancak, Kur'ân-ı Kerim'in vurguladığı gibi, temel mesele sadece gaybten haber almanın ötesinde, gayb âleminin gerçekliği ve varlık boyutuna ilişkindir. Bu nedenle, gayb ve âlem kavramlarının incelenmesi, kelâm ilmiyle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda İslâmî ilimlerin geniş bir yelpazesinde ele alınmalıdır. Kur'ân-ı Kerim, sihir, büyü, astroloji, fal ve kehanet gibi gayb bilgisine yönelik ilginin düzeltilmesi ve gerçek bilgiye ulaşmanın yollarını açıklamak üzere nazil olmuştur. Vahiy, Câhiliye döneminde insanların gayb âlemine yönelik reddiyelerine meydan okuyarak, gayb âleminin mevcudiyetini ve Allah'ın bu âlem üzerindeki mutlak egemenliğini ön plana çıkarmıştır.

Kelâm ilmi içinde gayb ve âlem konularının incelenmesi, Mâtürîdî (ö. 333/944), Râzî (ö. 606/1210), Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi alimlerin tefsirlerinden; Cüveynî (ö. 478/1085), Şâtıbî (ö. 790/1388) gibi isimlerin fıkıh usulü üzerine yazdıkları eserlere; Taberî (ö. 1033/1624), Makdisî'nin (ö. 355/966'dan sonra) tarih çalışmalarına; İbn Sînâ (ö. 428/1037), İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi düşünürlerin felsefe, tasavvuf ve hadis alanlarındaki katkılarına kadar geniş bir literatürü kapsamaktadır. Bu çeşitlilik, gayb ve âlemin İslâmî ilimlerdeki yerini ve konunun önemini göstermektedir.

Bu araştırma, kelâm ilminin metodolojisi ve epistemolojisi çerçevesinde, İslâmî metinler ve kelâm âlimlerinin eserlerinin detaylı bir analizine dayanarak gayb âleminin bilgisine ulaşmanın yollarını, bu bilginin doğruluğunu ve sınırlarını kapsamlı bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Bu çalışmada kelâm âlimlerinin gayb âlemi hakkındaki görüşleri, temel kaynaklar ve Ehl-i sünnetin genel kanaatleri derinlemesine incelenirken, gayb ve âlemin İslâmî ilimlerdeki yerini ve önemini vurgulayan geniş bir perspektif sunulmaktadır. Bu yaklaşım, gayb ve âlem konularının İslâmî ilimlerdeki kapsamlı ve çok boyutlu incelenişinin bir yansıması olarak, İslâm düşüncesinin derinliğine ve zenginliğine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, bilginin tanımı ve değeri, subjektif bilgi kaynakları ve bilgi değeri olmayan kaynaklar üzerinde durulduktan sonra, gayb âlemini bilmenin imkânları üzerine odaklanılacaktır. Böylelikle, kelâm ilminin metodolojisi ve epistemolojisi çerçevesinde, gayb ve âlem kavramlarının İslami ilimlerdeki yerini ve önemini detaylı bir şekilde ele alacağız.

Kelâm ilminde gayb ve âlem konuları üzerine yapılan bu çalışmada öncelikle gayb ve âlem kavramlarının kelâm ilmindeki konumları ve bu kavramların teolojik açıdan taşıdıkları önem ele alınacaktır. Ardından, gayb âleminin bilinme potansiyelleri ve bu bilginin epistemolojik sınırları üzerine bir tartışma yürütülecektir. Ehl-i sünnet ve diğer İslâmî mezheplerin perspektifleri, kelâm bilginlerinin eserleri ışığında analiz edilerek, gayb âleminin anlaşılabilirliği konusunda kapsamlı bir inceleme sunulacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise, kelâm ilminin bu konudaki metodolojik yaklaşımları, İslâmî düşünce tarihindeki yeri ve önemi ele alınacak ve günümüzde yaşanan bilgi ve inanç kirliliğine karşı, net ve tutarlı bir din anlayışının geliştirilmesine yönelik katkılar tartışılacaktır. Bu çalışma, İslâmî ilimlerde gayb ve âlem konularının geniş ve çok boyutlu yapılarını inceleyerek İslâm düşüncesinin anlaşılmasına yönelik yapılan araştırmaların bir yansıması ve çabası olarak kabul edilebilir.

2. Kelâm İlminde Bilgi Yolları

Gayb ve âlem kavramları, geleneksel İslâm ilimlerinde merak edilen ve yoğun olarak tartışılan konulardan biridir. Bu bağlamda, gayb âlemine dair bilgilerin bilinmesi hususu, özellikle kelâm ilminde önemli bir yer tutmaktadır. Konuyu ele alırken, gayb âlemi bağlamında gaybın ve âlemin tanımı, varlık ve bilgi kavramları üzerinde durulması, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bilgi konusunda, kelâm ilminde sahih bilgi kaynakları olarak; duyu organları, akıl ve mütevâtir haberler kabul edilir. Bunun dışında kalan, subjektif bilgi kaynakları ve bilgi değeri taşımayan kaynaklar ise dikkate alınmamaktadır.

Varlık alanıyla ilgili olarak, kadîm ve hâdis varlıktan bahsetmek mümkündür. Kadîm varlık, varlığı kendiliğinden olan, kıyâmı bizatihi olan Allah'tır. Allah'ın varlığı ve zatı ile ilgili bilgiler, akıl yoluyla anlaşılabilir. Geriye kalan varlık alanı, Allah'ın dışında mâsivâ ve hâdis alan "âlem" olarak adlandırılır. Âlemin, duyu organları yoluyla algılanan kısmı "şehâdet âlemi"; zaman ve mekânın ötesinde, duyu organlarıyla algılanamayan ancak var olan kısmı ise "gayb âlemi" olarak adlandırılır. Şehâdet âlemi, pozitif ilimlerin ve sünnetullahın kuralları içerisinde incelendiği alandır. Gayb âlemi ise, akıl ve vahiy yoluyla bilgi edinilen, şimdilik görülmeyen ancak gelecekte görülebilecek nesnel ve somut bir âlemdir. Çünkü bu âlem felsefedeki gibi numen ve tamamen öznel ve subjektif olan bir âlem değil akıl ve vahiy ile kavranan, henüz görünmeyen fakat fiziksel kurallara tabi, nesnel ve cevheri nitelikte gelecekte tecrübe edilebilecek bir âlemdir. Burada önemli olan bir başka bir nokta, Allah'ın hiçbir şekilde âlemin konusu olmadığıdır. Allah için "âlem" denilemez; O, varlıktır. Allah, gayb bir varlık olarak, şehâdet ve gayb âlemiyle birlikte, hâdis olan alana ait bir varlık değildir. Görünen âlem üzerinde akıl, duyu organları ve mütevâtir haberler, herkes tarafından kabul gören bilgi yöntemleri iken, görünmeyen âlem ile ilgili olarak temel bilgi kaynağı, akla mazhar olan vahiydir.

Kelâm ilminde varlık, bilgi yoluyla anlaşılır. Görünen âlem pozitif bilimlerin, gayb âlemi ise vahiy ile kazanılan bilginin alanıdır. Bilgi, Arapçada 'ilim ve ma'rife olarak adlandırılır. 'İlim, somut gerçekliklerin bilgisini, ma'rife ise soyut algıların bilgisini ifade eder.³

Kelâm âlimleri, bilginin tanımı, imkânı, kaynağı ve sınırları üzerine yoğunlaşmışlardır. Mu'tezile, bilgiyi "Bir şeye olduğu hâl üzere inanmak" olarak tanımlarken⁴, Eş'arîler ve Mâtürîdîler bu tanımı eleştirmişlerdir. Mâtürîdî, bilgiyi; "Aklın ve duyuların alanına giren her şeyin tam olarak tanınmasını sağlayan bir nitelik" olarak tanımlamıştır.⁵ Bâkîllânî (ö. 403/1013), bilgiyi; "objesi olan şeyi malûm olduğu hâl üzere bilmek" şeklinde tanımlarken, Cüveynî, "realite ile uygunluk arz eden ve kendisi ile nesnelere olduğu gibi bilindiği sıfat" olarak tarif etmiştir.⁶ Fahreddîn er-Râzî, bilginin apaçık bir kavram olduğunu ve tanımlanamayacağını belirtmiştir.⁷ Cürcânî (ö. 816/1413), bilgiyi "Düşüncenin gerçeğe tam uygun olmasıyla küllî ve cüzî şeylerin kendisiyle idrak edildiği bir meleke" olarak açıklamıştır.⁸ Tehânevî (ö.

³ Ma'rifet kavramı, genellikle "bilgi" anlamında kullanılsa da ilimden daha derin ve özel bir anlam taşır. Ma'rifet, daha çok bireysel ve somut varlıklarla ilgili derin bir tanıma ve kavrama sürecini ifade ederken, ilim genel ve kapsamlı konuları, yani evrensel ve soyut varlıkları kapsayan bilgidir. Bu nedenle, Allah'ı tanıma bağlamında "bildi" anlamına gelen "âlime" fiilinden ziyade, "tanıdı" veya "derin bir kavrayışa ulaştı" anlamına gelen "arafe" fiili kullanılır. Allah için "el-Âlim" (Her Şeyi Bilen) ifadesi kullanılırken, "ârif" (derin bir kavrayışa sahip olan) ifadesi kullanılmaz. Ma'rifet, yalnızca varlığı bilinen bir şeye yönelik gerçek bir tanıma işlemidir. Bu bağlamda, irfan da ma'rifetle özdeş olarak kullanılır ve eserlerin fark edilip, özünün (zâtın) doğrudan kavranmadığı durumlarda, yani bir varlığın ya da Allah'ın işaretlerinden O'nu tanıma sürecinde kullanılan bir bilgi türüdür. Necip Taylan, "Bilgi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1992), 6/157- 161; Faruk Gün, *Gayb Bilgisi ve Gaybî Meseleler* (İstanbul: Fecir Yayınları, 2022), 77-78. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Şaşa, *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Marifetullah*, Ankara: Nobel Yayınları, 2018, 23-33.

⁴ Ebû'l-Hasen Abdülcebâr b. Ahmed Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fi Ebbvâbi't-Tevhîdve'l-Adl*, nşr. Tahâ Hüseyin, İbrahim Medkûr vd. (Kahire: eş-Şeriketü'l-Misriyye 1380/1960), 13.

⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf (İskenderiye: y.y. ts.), 3-17.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *el-İnsâf fi mâ'Yecibül'tikâdühü ve lâ Yecüzü'l-Cehlühî*, nşr. Muhammed Zahîd el-Kevserî (Kahire: 1950), 13; İmâmu'l-Harameyn Ebû'l-Me'âlî Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâti 'r'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd*, thk. Ahmet Abdurrahim es-Sayığ, Tevfik Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dîniyye, 2009), 10. Geniş bilgi için bkz. Ekrem Uysal, *Eş'arî Kelâmı*, ed. İsa Yüceer, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022), 181-186.

⁷ Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Dîn*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 20.

⁸ Ali b. Muhammed es-Seyyid el-Şerif el-Cürcânî, "ilim", *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1983/1403), 120.

1158/1745) ise bilgiyi, “Kesinlik ifade etsin veya etmesin bir kavram veya bir önermenin algılanması” olarak tanımlamıştır.⁹

Kelâm âlimleri, kaynağı ve oluşumu bakımından bilgiyi: Allah’ın zâtı ile kâim olan ilm-i kadîm ve yaratıklarda bulunan ilm-i hâdis şeklinde ikiye ayırmışlardır. Bilgiler, varlık alanlarına göre zorunlu varlık (Vâcibü'l-vücûd) ve zorunlu olmayan varlık (mümkün varlık) bilgisi olarak ayrılır. İnsanlara ait bilgiler, zaman ve mekânla sınırlıyken, Allah’a ait bilgiler öncesiz ve sonrasızdır.¹⁰ Kelâm ilminde bilgi, temelde aklî ve naklî olmak üzere iki ana kategori altında incelenir. Aklî bilgi, insan aklının ürünü olarak, mantık ve akıl yürütme yoluyla elde edilen bilgiyi ifade ederken; naklî bilgi, vahiy ve güvenilir dinî metinlerden aktarılan, mütevâtir haberlere dayanan bilgiyi kapsar. Zarûrî ilim, herhangi bir öncül düşünceye veya delile ihtiyaç duymaksızın, doğrudan insanın içsel bilgisinden kaynaklanan anlık bir kavrayışı temsil eder. Buna karşın, iktisâbî ilim, bireyin araştırma ve çaba sonucunda zamanla kazandığı, süreç içerisinde elde edilen bilgidir. Bilginin doğruluk ve kesinlik düzeyi açısından ise, burhânî ilim sağlam ve objektif delillere dayanırken; hatabî ilim, daha çok bireysel inançlar ve subjektif ikna yollarıyla elde edilen, nispeten daha az kesin bilgi türlerini tanımlar. Naklî bilgi, kelâm ilminin özellikle üzerinde durduğu, dinî hükümler ve öğretilerle doğrudan ilişkili, zincirleme aktarım yoluyla kuşaktan kuşağa ulaşan bilgidir.¹¹

Bilginin doğruluğu ve kesinliği, kelâm ilminde yakîn (mutlak bilgi), zan (belirsiz bilgi), şüphe ve vehim kavramlarıyla tanımlanırken, bilgi eksikliği “cehl” (ignorans) terimi ile ifade edilir. Zannın, mutlak bilgiyi temsil etmediği kabul edildiğinden, kelâm disiplini keskin hükümler zan üzerine kurulamaz. İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946) tarafından ortaya konulan görüşe göre, zannın dereceleri; vehim (%1 olasılık), şüphe (%2-50 arası olasılık), zann-ı gâlib (%90 olasılık) ve yakîn (%100 kesinlik) şeklinde sıralanmaktadır.¹² Bu perspektiften bakıldığında, pozitif bilimlerin dahi kesin bilgi sunabildiği alanlar sınırlıyken, gayb âlemi ve özellikle gaybın konusu olan Allah hakkında, vahiy dışı, şehâdet âleminin deneyim ve gözlemlerine dayalı bir metodolojiyle bilgi edinme çabası, temelde hatalı bir yaklaşımı işaret eder. Gayb bilgisi, temelde Allah’ın kadîm varlığına işaret eder ve bu, şehâdet âleminin sınırları içinde değerlendirilemez. Zira bu, “kıyâs ma'a'l-fârık” yani kıyaslanamayacak öğeler arasında yapılan bir kıyasa girer. Gayb âlemini, maddi âlem ve şehâdet âleminin zaman, mekân gibi sınırlı ölçütleriyle değerlendirmek ya da bu ölçütlerle reddetmeye çalışmak, duyu ötesi inanç ve mütevâtir haberlere dayanan gayb bilgisini bu sınırlı ölçütlerle analiz etmeye çalışmak, mantıken sağlam bir kıyas oluşturmaz. Bu yüzden, gayb âleminin anlaşılması ve değerlendirilmesi, şehâdet âleminin metodolojisi ve epistemolojisinin ötesinde, kendine has bir yaklaşımı gerektirir. Bu özel alan, maddi dünyanın beş duyu, zaman ve mekân gibi kısıtlı kavramlarıyla tam olarak kavranamaz veya ölçülemez, dolayısıyla gayb âlemini anlamak ve değerlendirmek için daha geniş bir perspektif ve farklı bir yaklaşım gerekir.

2.1. Sağlam Duyular

Kelâm ilminde, bilgi edinme süreçleri özgün bir metodoloji çerçevesinde değerlendirilir, bu disiplin vahyin mütevâtir haberlere dayalı bilgisini, akıl ile sağlam duyu organlarını esas alır. Bu yaklaşım, kelâmı hem deney ve gözleme dayalı pozitif bilimlerden hem de yalnızca akla dayalı felsefeden ayırır. Kelâm âlimleri, bilgi kaynakları içinde duyu organlarına özel bir önem atfederler. Görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma yoluyla elde edilen bilgiler, bu disiplinde temel bir yer tutar çünkü bu bilgiler doğrudan gözlem ve tecrübeye dayanır.

⁹ Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, “alm”, *Keşşâfu Istilahâtî'l-Fünûn* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 2/1063-1065.

¹⁰ Mustafa Bozkurt, “Kelâmcılarda Bilginin Tanımı Problemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/12, (2008), 272. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Şaşa, *Kelâm ve Tasavvuf Terminolojisinde Bilgi*, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM-UHAD), 1/2, 70-92; Ekrem Uysal, *Kelâmda Yöntem ve Esaslar-2- “Bilgi Kaynakları Açısından Dini Hükümler”*, ed. Yasin Ulutaş, (Kahramanmaraş: Klîm Yayınları, 2022), 40.

¹¹ Bâkîllânî, *et-Temhîd*, nşr. R. J. Mc Carthy (Beyrut: 1987), 7-8; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi uşûlî'd-dîn*, nşr. Bekir Topaloğlu (Dımaşk: Matbaatü Muhammed Hâşim el-Ketbî, 1399/1979), 55-57.

¹² İsmail Hakkı İzmirli, *Metodoloji*, Haz. Refik Ergin (İstanbul: Ötüken Neşriyat 2016), 82-94.

Sağlam ve işlevsel duyu organları, doğru bilgiye ulaşmada kritik bir role sahiptir; örneğin, eksik görme yetisi olan bir bireyin görsel verilere dayalı şahitliği geçerli sayılmaz. Duyusal algıda meydana gelebilecek yanlışlar, diğer duyu organlarının ya da aklın müdahalesiyle düzeltilir. Böylece, kelâm âlimleri, âlemin varlığını ve değişimlerini anlamının duyu organları aracılığıyla gerçekleştirdiğini vurgularlar, nesnenin gözlemlenmesi doğrudan ve akıl yürütmeye gerek kalmadan bilgi sağlar. Bu, kelâm ilminin epistemolojik temellerini oluşturur ve ona diğer bilgi disiplinlerinden ayırt edici bir nitelik kazandırır.¹³

2.2. Akıl

Kelâm ilminde, akıl insanın varoluşsal sorumluluklarını idrak etme ve yerine getirme yetisidir. İslâm düşüncesinde Allah, kâinat ve insan ilişkilerinde sorumluluk bilincinin merkezindedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran, özgürlük ve sorumluluklar yükleyen bir yeti olarak tanımlanan akıl, düşünme, anlama ve irade gücü ile donatılmıştır. Aynı zamanda akıl, varlığın gerçekliğini kavrama, soyutlamalar yapma ve yeni fikirler üretebilme gücüdür.¹⁴

Kur'ân'da akıl, bilgi edinme ve hakikati arama yetisi olarak vurgulanmakta olup, akıl yürütme yetisini kullanmayanlar gerçekleri göremeyenler olarak tasvir edilir. Akıl, dünyevi bilgiler yanında ahiretle ilgili gerçekleri de kavramamızı sağlayan, Allah'ın varlığını anlama aracıdır.¹⁵ İslâm alimleri, akıl ve vahiy arasındaki ilişkiyi tartışırken, akıl yürütmenin dini anlayış ve sorumlulukların yerine getirilmesindeki rolünü vurgularlar.

İslâm düşünce tarihinde gayb ve âlemlerle ilgili konular üzerinde önemli bir kaynak olan akıl, çeşitli İslâmî mezhepler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Mâtürîdiyye mezhebinin sonraki dönem alimleri, akli maddeden arınmış bir cevher olarak görürler.¹⁶ Mu'tezile alimleri akli, hakikatin bilinmesini sağlayan temel bir kaynak olarak değerlendirirken,¹⁷ Eş'arîye mezhebi de akli, vâcib, mümkün ve muhâl olanı ayırt etme yetisi olarak tanımlar. Hâris el-Muhâsibî akli, yararlı olanı zararlı olandan ayırt etme yetisi olarak görür ve bu nedenle gaye bakımından akıl ile vahiy arasında bir uyum olduğunu belirtir.¹⁸ Mâtürîdî ve diğer kelâm alimleri ise akıl yürütmenin insanın varlık ve bilgileri sınıflandırma yeteneği olduğunu belirtirler. Kelâm ilminde akıl, vahiy ile dini anlayışın temelini oluşturur ve insanın hem dünyevi hem de uhrevi sorumluluklarını anlaması için zorunludur.¹⁹ Akıl olmadan dini sorumluluklar hakkında konuşmak mümkün değildir. Şehâdet âlemiyle ilgili konularda akıl belirli bir bilgi düzeyine ulaşabilirken, gayb âlemi hakkında gerçek bilgiye yalnızca vahiy aracılığıyla erişilir.²⁰ Akıl, vahiy bilgilerinin kabul etme ve anlamlandırma önemli bir araçtır ve peygamberler için gerekli olan fetâneti ve insanlara dinde sorumluluk alma kapasitesini içerir. Tümdengelim, tümevarım ve kıyas gibi yöntemlerle bilgiye ulaşmada güvenilir bir kaynak olan akıl, kelâm ilminde kesin bilgi kaynaklarından biri olarak görülür ve insanın Allah'ın varlığını ve evrenin işleyişini kavramasına yardımcı olur. Bu, akıl yürütmenin dinî anlayış ve uygulamada merkezi bir yer tuttuğunu ve sahih bilgi kaynaklarından olduğunu gösterir. Gayb âlemine inanmanın temel şartlarından biri düşünen bir akla sahip olmaktır. Duyu organları, yaratılış amaçları doğrultusunda sadece belirli algıları işler ve bilgi kaynağı olarak işlev görmeleri için akıl ile çalışmaları gerekir. Örneğin, hayvanlarda bulunan görme, koklama ve işitme gibi duyu organları, akıl olmadan hisleri bilgiye dönüştüremez. Bu nedenle, kelâm ilminde duyu organlarının bilgi

¹³ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd* (İstanbul: Matbaa-i Âmire 1277), 60-62.

¹⁴ Râğîb Ebû'l-Hüseyn b. Muhammed Râğîb el-İsfahânî, "akl" *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kâlem, 1412); Tehânevî, "akl", *Keşşâfu Istihâti'l-Fünûn*; 2/976; Yeşilyurt, "Bilgi Kuramı", 300.

¹⁵ Cürcânî, "akl", *Ta'rifât*. 127-128.

¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 15, 17, 20, 21.

¹⁷ Ebû'l-Yûsuf Muhammed b. Muhammed Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, nşr. Hans Peter Lins (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütüb, 1963), 206-208.

¹⁸ Harîs el-Muhâsibî, *Şerefü'l-Akl*, nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dârü'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 17-19.

¹⁹ Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed Mâverîdî, *Edebü'd-dünyâve'd-dîn* (Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesir 1987), 19-22; Uysal, *Kelâmı Yöntem ve Esaslar-2- "Bilgi Kaynakları Açısından Dini Hükümler"*, 46-48; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 1/295; Gün, *Gayb Bilgisi*, 84-86.

²⁰ Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, (Ankara: Yayınevi Yayınları, 2012), 135, 163.

edinmedeki rolleri, akıl ile değerlendirilir ve bu, kelâmın bilgi teorisinin temel unsurlarından birini oluşturur.²¹

2.3. Doğru Haber

Kelâm ilminde "haber", bir olay veya durumu aktaran söz olarak tanımlanır ve bu terim Arapça "hubr" kökünden gelir.²² Bu bağlamda, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Cebrail aracılığıyla Allah tarafından indirilen Kur'ân, kelâm ilminde bilgi kaynağı olarak kabul edilen sahih haberin mükemmel bir örneğidir. Kur'ân, vahiy zincirinin korunmuş bir halkası olarak, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Cebrail'in güvenilirliğine işaret eder ve kıyamete kadar insanlığa hitap eden son vahiy olarak kabul edilir. Bu vahiy, çürümeye uğramadan mütevâtir, yani kesintisiz bir zincirle aktararak günümüze ulaşmıştır; bu nedenle içeriği kadar aktarım süreci de güvenilir kabul edilir.²³

Kelâm âlimleri, bir haberin yanlış olma ihtimaline karşı, haberin doğruluğunu teyit eden özelliklerin eklenmesi gerektiğini vurgularlar. Bu çerçevede, "mütevâtir haber" ve "âhad haber" olmak üzere iki tür doğru haber türü tanımlanmıştır. Mütevâtir haber, yalan üzerinde anlaşmanın imkânsız olduğu topluluklar tarafından nakledilen ve bu sayede güvenilirliği artırılan haberi ifade eder.²⁴ Kelâm bilginleri, mütevâtir haberin, duyu organlarıyla elde edilen bilgiler kadar önemli ve güvenilir olduğunu vurgularlar. Bu bağlamda haberin doğruluğunu teyit etmek için kelâm âlimleri tarafından üç temel koşul, belirlenmiştir: İlk koşul, haberin duyu organlarıyla algılanabilir nitelikte olması gerekliliğini vurgular. Bu, haberin somut bir şekilde gözlemlenebilir veya duyularla deneyimlenebilir olması gerektiği anlamına gelir. İkinci koşul ise, haberin imkânsız olmaması gerektiğini ve olabirlik sınırları içinde yer alması gerektiğini belirtir. Yani, haberin mantıksal olarak mümkün olması ve gerçeklikle uyumlu olması beklenir. Üçüncü koşul ise, haber verenlerin güvenilirliği ve yalan söyleme ihtimalinin olmaması gerektiğidir. Ayrıca, haberin sürekli olarak güvenilir kişiler tarafından aktarılması ve bu kişilerin sayısının güvenilirliği destekleyecek şekilde sürekli olması da önemlidir.²⁵ Öte yandan kelâm âlimleri, haberin doğruluğunu kabul etmeyen mantıkçılar ve felsefecilerle olan farklılıklarını belirtirken, haberin güvenilirliğine dair ölçütlerini açıklarlar. Bu açıdan kelâm âlimleri, haberin doğruluğunu değerlendirirken hassasiyet gösterirler ve bu değerlendirmede akıl ve nakil (metinler aracılığıyla aktarılan bilgi) dengesine önem verirler. Özellikle, kelâm âlimleri "âhad haber" konusunda özel bir duruş sergilerler. Âhad haber, Kur'an ve sünnet metinleriyle çelişmediği sürece fıkhî ve amelî meselelerde delil olarak kullanılabilir, ancak itikadi konularda başvurulamaz. Mâtürîdî'ye göre, âhad haberin tamamının doğru kabul edilmesi mümkün olmadığı gibi, Kur'an ve sünnetle uyumlu ve sağlam bir nakil zincirine sahip olanların reddedilmesi de söz konusu değildir. Bu perspektiften bakıldığında, kelâm âlimleri, âhad haberin değerlendirilmesinde titizlikle davranır ve itikadi meselelerde sağlam delillere dayanma gerekliliğine vurgu yaparlar.²⁶

Kelâm âlimleri, peygamberlerin mucizelerini ve bu mucizeler aracılığıyla elde edilen bilgileri, tam olarak akıl yoluyla ispatlanamasa da istidlâlî (çıkartımsal) bilgi olarak kabul ederler. Peygamberlerin vahiy alması ve bu vahyin mucizelerle desteklenmesi, kelâm ilminde haberin doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlama yöntemlerinden biridir. Bunun için Mucizevî olaylar, peygamberlerin görevlerini ve masumiyetlerini kanıtlar niteliktedir. Bu mucizelerle elde edilen bilgiler, diğer güvenilir bilgi kaynaklarıyla aynı düzeyde kabul edilir.²⁷

Sahihs haber olarak kabul edilen vahiy, aslen gaybın bir parçası olarak kabul edilir ve peygamberlerin gayb ile olan ilişkisi, esasında vahiy üzerine kurulu bir akıl üzerinden ele alınır. Peygamberlerin vahiy

²¹ Veysi Ünverdi, "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", *Usul İslam Araştırmaları*, 20, S. 20, (2013), 48, 50, 76.

²² İsfahânî, "hbr"; *el-Müfredât*; 273; Cürcânî, "hbr", *Ta'rîfât*, 70-71.

²³ İlyas Çelebi, *Kitaplara İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 56-74.

²⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmî'l-Usûl* (Mısır: Matbaatü'l-Emiriyye, 1322), 1/132-144.

²⁵ Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, nşr. İbrâhîm el-Acûz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/35.

²⁶ Ulvi Murat Kılavuz, Ahmet Saim Kılavuz, *Kelâm'a Giriş* (İstanbul: İSAM, 2023), 103-109; Uysal, *Kelamda Yöntem ve Esaslar-2- "Bilgi Kaynakları Açısından Dini Hükümler"*, 48-50.

²⁷ Veysi Ünverdi, "Mu 'tezile'de Peygamberlerin İsmeti", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15/1, (2015), 79-107.

yoluyla yaşadıkları tecrübe, gayb âleminin şehâdet âlemiyle bulunduğu bir noktayı temsil eder. Bu tecrübe, peygamberlerin yalnızca vahiy aracılığıyla kendilerine bildirilen gaybî bilgilere erişebildiklerini gösterir.²⁸ Dolayısıyla, onların herhangi bir zamanda istedikleri bilgiye ulaşma yetkileri bulunmamaktadır. Peygamberlerin gayb hakkında bilgi vermesi, onlar için bir özellik olmadığı gibi, bilgi vermemeleri de bir eksiklik sayılmaz. Gayb âlemi, aklen mümkün olmakla birlikte, bu âlem hakkında kesin bilgiler ancak vahiy yoluyla gelen sahih haberlerle sağlanabilir. Akıl, bu bilgileri kabul etme ve inanma sürecinde yardımcı bir rol oynar, böylelikle gayb âlemi konusu, inananlar için duyu organlarının ötesinde, vahye dayalı bir iman meselesidir. İman konuları, gaybın doğasından kaynaklanan ve insan aklının spekülâtif sınırlarını aşan bilgilerle ilgilidir; bu yüzden, vahyin sunduğu bilgiler, aklın zorunlu veya imkânsız olarak gördüğü sınırların dışında fevkalade yer alabilir.²⁹

3. Subjektif Bazı Bilgi Edinme Yollarının Kelâm İlmindeki Yeri

Kelâm ilmi, İslâm düşünce tarihinde, bilgi edinme metodolojileri ve inanç sistemleri arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde ele alır. Bu disiplin, objektif bilgi kaynaklarına ve özellikle vahye özel bir önem atfederken, subjektif bilgi kaynaklarına karşı temkinli bir yaklaşım sergiler. Akıl ve vahiy arasında derin bir bağ kuran kelâm ilmi, bilginin doğruluğuna dayalı bir metodoloji geliştirir. İlham, keşf, kerâmet, istihâre, rüya, mâsum imâm, cefr ve ebced gibi subjektif bilgi edinme yolları, kelâm ilminde farklı şekillerde değerlendirilir.³⁰

İlham, kelâm ilminde genellikle kalpten gelen bir bilgi veya ilahi iletişim olarak kabul edilir.³¹ Ancak, kelâm âlimleri ilhamı genel geçer bir bilgi kaynağı olarak kabul etmezler. İlham, bireysel bir deneyim olarak görülür ve dinde veya bilgi alanlarında genel bir yöntem olarak değil, kişiye özel manevi bir rehber olarak değerlendirilir.³²

Keşf, bilinmeyeni açığa çıkarma anlamına gelir ve kelâm ilminde subjektif bir bilgi kaynağı olarak ele alınır.³³ İlahi hakikatlerin akli yollarla kavranamayacağını savunan Sufiler, iç gözlem ve manevî müşahedenin önemini vurgularlar. Ancak, kelâm âlimleri keşfin herkes tarafından kabul edilebilir bir bilgi kaynağı olarak görülmemesi gerektiğini öne sürerler.³⁴

Kerâmet, velîlerin Allah'ın lütfuyla gerçekleştirdiği olağanüstü olaylar olarak tanımlanır.³⁵ Ehl-i sünnet âlimleri kerâmeti kabul ederken, Mu'tezile ve Râfizîler gibi bazı gruplar inkâr eder. Kerâmet, kelâm ilminde genel geçer bir bilgi kaynağı olarak görülmez ve bireysel manevi deneyimlerle sınırlıdır.³⁶

İstihâre, önemli kararlar alırken Allah'tan rehberlik isteme sürecidir. Bu uygulama, İslâmiyet'le birlikte hem hükümdarlar hem de âlimler tarafından benimsenmiş olmakla beraber, kesin bilgi edinme aracı olarak görülmez.³⁷

İslâm geleneğinde rüyalar, "sâdık" (ilahi mesajlar içeren), "kâzib" (şeytan ve nefsin etkisiyle oluşan) ve "nefsânî" (kişisel düşüncelerden kaynaklanan) olmak üzere üç ana kategoriye ayrılır. İslâm âlimleri, rüyaların bilgi kaynağı olarak kabul edilip edilmemesi konusunda farklı görüşler sergiler. Dinî ve hukukî meselelerde rüyalara dayanılmaz. Peygamberlerin rüyaları vahiy niteliğindedir, diğer insanların

²⁸ Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, 134-135.

²⁹ Mustafa Sinanoğlu, *Peygamberlere İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 58-59; Gün, *Gayb Bilgisi*, 88. Geniş bilgi için bkz. Kılıç Aslan Mavil, "Mâtürîdîlere Göre Nübüvvetin Kapsamı ve Gerekliliği." *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5.9 (2017), 76-88.

³⁰ Gün, *Gayb Bilgisi*, 89-110; Çelebi, İlyas Çelebi, *Gayb Problemi*, 25-166.

³¹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâidü'n-Nesefiyye*, thk. Ahmet Hicazi es-Sakkâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, (1988), 45; Gün, *Gayb Bilgisi*, 90.

³² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 6; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 22; Pezdevî, *Usûlu'd-Din*, 9-10.

³³ Gün, *Gayb Bilgisi*, 90; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 6; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 22.

³⁴ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât* (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1997), 41.

³⁵ İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, 173; Gün, *Gayb Bilgisi*, 97; İbnü'l-Arabî, *Futuhâtü'l-Mekkiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 3/314.

³⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 5/ 691-694; Gün, *Gayb Bilgisi*, 101-102.

³⁷ Arâf, 7/188; Mâide, 5/3. Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer el-Kureşî İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, nşr. Muhammed İbrahim Bennâ v.d., (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 3/21; Gün, *Gayb Bilgisi*, 102-103.

rüyaları, kişisel tecrübeye dayalı ve özel bir bağlamla sınırlı olarak değerlendirilir ve genel geçer bir delil olarak kabul edilmez.³⁸

Şîi inancında, Ehl-i Beyt'in özel bir ilim kaynağına sahip olduğu düşüncesi önemli bir yer tutar. Ehl-i Sünnet alimleri, imamlara atfedilen özel bilgi kaynaklarına sahip olma iddialarını kabul etmez ve bilgi için sahih bir kaynak olarak görmezler.³⁹

Cefr ve ebced, geleceğe ve gayb âlemine dair bilgileri elde etmek için başvurulmuş gizli bir ilim olarak özellikle Şîi inancında yer alır. Ancak, kelâm ilmi açısından kesin bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesi uygun görülmez.⁴⁰

Kelâm ilmi, İslâm düşüncesinde bilgi ve inanç sistemlerinin anlaşılması ve yorumlanmasında merkezi bir rol üstlenir. Bu disiplin, bilgi ediniminde vahiy ve akla dayalı objektif yöntemleri temel alırken, subjektif bilgi kaynaklarına karşı temkinli bir yaklaşım sergiler. İlham, keşf, kerâmet, istihâre ve rüya gibi subjektif bilgi edinme yolları, kelâm ilminde bireysel manevi deneyimler olarak kabul edilir ancak genel geçer bilgi kaynakları olarak görülmez.⁴¹ Bu yaklaşım, inanç ile akıl arasında köklü bir bağ kurar ve kelâm ilminin değerini ortaya koyar. Şehâdet âlemi ve bu âlemin ötesinde bulunan gayb âlemi ile ilgili olarak, kelâm ilmi, dinin esas kaynaklarını ele alır. Bu bağlamda, subjektif ve öznel bilgi kaynakları üzerinden hüküm bina etmek, kelâm ilminin metodolojisine aykırıdır.

4. Kelâm İlmi Açısından Geçerli Olmayan Bazı Bilgi Kaynaklarının Kritiği

Kelâm ilmi, İslâm düşünce yapısında, bilgi ve inanç sistemlerinin temellerini incelerken, geçerliliği olmayan bazı bilgi iddialarına karşı eleştirel bir yaklaşım sergiler. Astroloji, fal, kâhinlik, arrâflık, sihir ve büyü gibi konular, bu eleştirel incelemenin merkezinde yer alır.⁴²

Astroloji, yıldızların ve gökyüzü olaylarının insanların kaderini belirleyebileceği iddiasıyla insanlık tarihi boyunca ilgi çekmiştir. Ancak, İslâm alimleri, gökyüzü olaylarının insan kaderi üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığını vurgulamışlardır. İslâm'ın tevhid inancıyla çelişen astroloji, temelsiz ve batıl inançlara dayandığı için reddedilmiştir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi alimler, astrolojiyle ilgili iddiaları kesin bir dille reddetmişlerdir.⁴³

Fal ise, gelecekle ilgili bilgiler edinme amacıyla çeşitli nesne ve simgelere dayalı yorumlar yapma pratiğidir. İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın olan bu adetler, İslâm'ın tevhid inancıyla çeliştiği için kesinlikle yasaklanmıştır. Fal ve falcılık, geleceği yalnızca Allah'ın bilebileceği inancıyla çatışır ve bu nedenle kabul edilemez bir pratik olarak görülür.⁴⁴

Kâhinlik ve arrâflık gibi uygulamalarla, gaybî bilgilere ulaşıldığı öne sürülür. Kur'an ve Hadisler, bu tür öne sürülen yeteneklerin Allah'ın bilgisine ters düştüğünü belirtir ve müminlerin bu tür eylemlerden kaçınmalarını öğütler. Kelâm ilmi, bu meseleleri İslâm'ın tevhid inancı doğrultusunda inceler ve gaybî

³⁸ İsmâüddîn Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm (Miftâhu's-Saâde)*, çev. Kemâlettin Mehmet Efendi (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313), 1/335-337; Buhârî, "Ta 'bîr", 3, 10, 14; Müslim, "Rü'ya", 1-2.Sâffât, 37/100-113; Gün, *Gayb Bilgisi*, 104-107.

³⁹ Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî (Beirut: Dâru Saab- Dâru't-te'ârif, 1401), 1/221, 263, 257; Cafer es-Sâdık, *Kitâbu't-Tevhîd*, İstanbul: Dersaadet, (1329), 47, 78; Gün, *Gayb Bilgisi*, 108-110.

⁴⁰ Tehânevî, "Cefr", *Keşşâfu Istilahâti'l-Fünûn*, 1/127; Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, cem ve tertib: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asımî en-Necdî (Riyad: Matabiü'r-Riyad, 1381/1962), 2/183.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Ersan Özten, *Kelamda Yöntem ve Esaslar 1-2 "İlham, Sezgi ve Rüyanın Bilgi Değeri"*, ed. Yasin Ulutaş, (Kahramanmaraş: Klm Yayınları, 2023), 75-104.

⁴² Gün, *Gayb Bilgisi*, 110-125; Çelebi, İlyas Çelebi, *Gayb Problemi*, 35-128; Geniş bilgi için bkz. Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, 147-160. Selim Gülverdi "Mâtürîdî'nin Gayb Meselesine Bakışı", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi* 3/2 (Aralık 2019), 108-112.

⁴³ Tehânevî, *Keşşâf*, 1/320; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 41; Fuat Sezgin, "Astronomi", *İslâm'da Bilim ve Teknik* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2007), 2/3; Gün, *Gayb Bilgisi*, 112-115.

⁴⁴ İbn Mânzûr, "f-e-l" m.d, *Lisânü'l-Arab*; Tevfik Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/124; İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 2/959-962; Gün, *Gayb Bilgisi*, 115-1117.

bilgilere sahip olmanın sadece Allah'a özgü olduğunu vurgular. Bu anlayış, müminlere Allah'ın dışındaki gaybî bilgi kaynaklarına güvenmemeleri gerektiğini açıkça ifade eder.⁴⁵

Sihir ve büyü, insanları yanıltma ve aldatma niyetiyle gerçekleştirilen zarar verici faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Kur'an, sihrin olumsuz etkilerine işaret ederek bunu şeytanların faaliyeti olarak değerlendirir. Kelâm ilminin alimleri, sihrin varlığı ve doğası hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir; ancak çoğunlukla, sihrin esasen hile ve aldatmacaya dayandığını öne sürerler. Sihirbazların ve büyücülerin olağanüstü yeteneklere sahip oldukları yönündeki iddialar, İslam'ın tevhid anlayışıyla bağdaşmayacağından bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmez.⁴⁶

Kur'an, cahiliye döneminde yaygın olan ve gelecekte haber verme veya eşyanın tabiatını değiştirme iddialarında bulunan sihir ve büyü gibi uygulamaların dine aykırı olduğunu ve İslâm dini ile bağdaşmayacak akıllara sahip olduğunu ifade eder. Kelâm ilmi, akıl sahibi insanları muhatap alarak, şehâdet âlemi üzerindeki kevnî ayetler aracılığıyla ve istidlâl metodu ile gayb âleminin varlığını, peygamber aracılığıyla gelen mütevâtir habere dayanan vahiy üzerinden aktarır. Bu disiplin, insanları Kur'an'ın açıkladığı iman esaslarına kesin bir şekilde iman etmeye davet eder. Kelâm ilminin temel kaynağı olan Kur'an, cahiliye döneminde insanların bilgi kaynağı olarak başvurduğu astroloji, fal ve sihir gibi uygulamaların İslâm'ın özüyle çeliştiğini ve bu tür inançların tevhit inancını zedeleyip şirke sürükleyebileceğini belirtir. Bu eleştirel bakış açısı, gerçek bilgi ve kudretin yalnızca Allah'a ait olduğunu öğretir ve müminlerin sadece Allah'ın ilmine güvenmeleri gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, müminleri yanıltıcı ve zararlı uygulamalardan korumayı amaçlar ve İslâm'ın temel değerlerine olan bağlılığı pekiştirir. Bu tür metotlar, tevhit inancını zedeleyebilir, şirke düşürebilir ve peygambere indirilen vahiy inkâr edebilir. Kelâm ilmi, İslâm dininin bu hassasiyetlerini koruyarak, bu tür iddiaların kesinlikle din ile bağdaşmayacağını bu iddialara inanılmaması ve reddedilmesi gerektiğini belirtir.

5. Gayb Âlemini Bilme İmkânı

Kelâm alimleri, gaybı terim olarak çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Fahreddîn er-Râzî ve Reşîd Rızâ (ö. 1935), gaybı "duyularla idrak edilemeyen" olarak tanımlarken, Râgıb el-İsfahânî, gaybın "duyularla idrâk edilemeyen ve akıl ile de tam olarak kavranamayan" olduğunu belirtir.⁴⁷ Cürcânî, gaybı, akıl ve duyuların yanı sıra bâtinî hislerle de idrak edilemeyen olarak tanımlar.⁴⁸ Epistemolojik açıdan, gayb âlemi bilgisi, sadece Allah'ın bilgisi ve insanlara vahiy yoluyla bildirilenler olmak üzere iki kategoriye ayrılır. İslâm literatüründe, sadece Allah'ın bildiği gayba mutlak, Allah'ın insanlara bildirdiğine ise izâfî gayb denilmiştir.⁴⁹ Bu bağlamda kelâm ilminde, izâfî gayb, vahiy yoluyla ve peygamberler aracılığıyla insanlara bildirilen gaybtır.⁵⁰ Bu bilgi alanı, duyular ötesi âlemi de kapsar. Bu nedenle bir kişi bir şey hakkında bilgi sahibi olduğunda, o şey artık onun için gayb olmaktan çıkar.⁵¹ Öte taraftan Allah'ın ilmi her şeyi kapsadığından O'nun için gaybî bir bilgidен bahsetmek mümkün değildir. Allah, en küçük zerreden (atom ve parçacıkları), dalından düşen kuru yaprağa kadar her şeyi bilir ve bu bilgi, O'nun ezeli ilminin bir parçasıdır.⁵²

⁴⁵ Cürcânî, *Ta'rifât*, 233; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe* nşr. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000), 86; Gün, *Gayb Bilgisi*, 117-119.

⁴⁶ Mecdüdin Ebu Tahir Muhammed b. Ya'kub İbn Ömer eş-Şirazi el-Firüzabadi "s-h-r" md., *el-Kâmusu'l-Muhît*, 365; Çelebi, "Sihir: Bir Gelenek mi, Yoksa İnanç Problemi mi?" *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, 212; Gün, *Gayb Bilgisi*, 119-125; Bakara, 2/102, 275.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtilu'l-Gayb*, 12/231; Muhammed Reşîd Rıza, *Tefsîru'l Kur'ani'l Kerim* (Mısır: Menar Matbası, 1353), 7/425; İsfahânî, "ğayb", *el-Müfredât*, 366.

⁴⁸ Cürcânî, "ğayb", *Tarîfât*, 169.

⁴⁹ Çelebi, "Gayb", *DİA*, 13/407.

⁵⁰ Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, 18-36.

⁵¹ Muhammed Caner İlgaroğlu, "Allah'ın Cüz'ileri (Tikelleri) Bilmesi Meselesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/1, (2019), 943, 944; Fâtır, 35/ 38; Lokmân, 31/23, Kâf, 50/16.

⁵² Enver Bayram "Kur'an'a Göre Allah-Âlem Münasebeti", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, (2013), 31-34-38. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Bulgen, "İslam Düşüncesinde Atomculuk", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/1, (Şubat 2011), 393-400.

Kelâm ilminde gayb ve şehâdet kavramları, varlık ve bilginin sınırlarını belirleyen temel unsurlar olarak ele alınır. Şehâdet âlemi, insanın akıl ve beş duyu organı ile algıladığı, pozitif ilimlerin incelediği varlık alanını kapsarken, gayb âlemi, görülemeyen ve iman ile inancın konusu olan varlıkları içerir. Burada görülmeme nedeni cin ve melek gibi varlığın öz yapısıyla ilgili bir neden olabileceği gibi fizik kuralları içerisinde olmasına rağmen cennet ve cehennem gibi zamanın ve mekânın geçici engelleri de olabilir. Bu nedenle gayb âlemi kelâm ilminde, insanın duyu organlarının ötesinde yer alan ve bu nedenle doğrudan algılanamayan âlem olarak tanımlanır. "Şu an görülemeyen" olarak nitelendirilen bu âlem, pozitif ilimlerin kapsamı ve bilgi metodu dışında vahiy yoluyla erişilebilir bir boyutu ifade eder. Allah'ın varlığı ise kadîm bir varlık olarak Allah'tan başka tüm hâdis varlıkları ihtiva eden şehâdet ve gayb âleminin dışında imanın birinci esası gaybın en derin meselesi olarak ele alınır. Kelâm alimleri, dünya hayatında Allah'ın görülemeyeceği konusunda genel bir mutabakata sahipken, ahirette Allah'ı görebilme imkânı üzerine Ehl-i sünnet içinde akıl ve nakle dayalı bir görüş birliği bulunur. Buna karşılık, Mu'tezile ekolü hem dünyada hem de ahirette Allah'ın görülemeyeceğini savunarak farklı bir yorum sunar.

Kelâm ilminde gayb âlemine ilişkin bilgi edinme süreci, bilginin tanımı, sınırları ve yöntemleri ile yakından ilişkilidir. İslâm düşünce tarihinde uzun yıllar boyunca felsefe ve kelâm ilmi, bilginin doğası üzerine derinlemesine tartışmalar yürütmüştür. Kelâm ilminde yapılan tanımlamalarda, bilgi; aklın ve duyuvarın erişebildiği her şeyin tanınmasını sağlayan bir nitelik olarak görülür. Ancak kelâm ilmi, diğer disiplinlerden farklı olarak, kadîm bilgi anlayışını da kapsar; bu, Allah'a özgü, tüm varlıkları ve olayları içeren esas bilgidir. Allah, kendi bilgisine dayanarak evreni yaratmıştır ve bu yaratma eylemi, Allah'a has bir bilgi ile gerçekleşmiştir. İnsanların sahip olduğu hâdis bilgi ise, sebep-sonuç ilişkisine dayalı ve sünnetullah sınırları içinde kalan bir bilgidir. Pozitif bilimler, akli ve tecrübeyi kullanarak dünyanın nasıl işlediğine dair bilgiler sunarken, varoluşun temel sırları yalnızca Allah'ın bilgisinde yer alır. Bunun için olacak ki ünlü fizikçi Albert Einstein (ö. 1955) "Bir kum tanesinin sırrını çözse idik bütün varlığın sırrını çözebilirdik." şeklinde Allah bilgisinin karşısında sınırlı kalan hâdis bilginin acziyet durumunu bir nevi itiraf etmiştir.⁵³

Özellikle peygamberler, gayb bilgisine erişim sağlayarak, insanların gayb âlemine dair özlemleri ve idealleri hakkında vahiy aracılığıyla bilgi sunmuşlardır. Bu durum, insanların gayb âleminin sırlarını araştırma çabalarını ve peygamberlere yöneltilen gayb ile ilgili soruları kelâm ilminin önemli bir konusu haline getirmiştir. Bu bağlamda kelâm ilminde, gayb âlemine ilişkin bilgilerin elde edildiği temel kaynak olarak vahiy öne çıkar; zira duyu organları ve akıl yoluyla sünnetullaha bağlı şehâdet âleminde kesin ve doğrulanabilir bilgilere ulaşmak mümkün olduğu halde gayb âlemi hakkında akıl yoluyla yapılan çıkarımlar yalnızca zannî (varsayımsal) bilgiler sunacağından bilimin kendi deyimi ile bilimsel olmaktan uzak, Kur'ân'ın tabiri ile "gaybı taşlamak" olacaktır. Bu bağlamda vahiy olmaksızın gayb âlemine dair sağlam bir anlayış geliştirmenin imkânsızlığı, kelâm ilminin temel tezlerinden biridir. Kelâm ilmi, gayb âlemine ait bilgilerin yalnızca vahiy aracılığıyla elde edilebileceğini savunur ve bu konuda vahiysiz sadece akla dayalı bir pozitivist yaklaşımı reddetmektedir.⁵⁴

Kelâm ilminde önemli bir vurgu, Allah'ın sadece dış dünyadan değil, aynı zamanda insanların duyu ve düşünceleri gibi iç dünyasından da haberdar olmasıdır. Bu, pozitif bilimlerin ve materyalist felsefenin sınırlı anlayışının ötesine geçerek, Allah'ın evrenin maddi ve manevi tüm yönlerini yaratan ve tek yaratıcı olduğunu gösterir. Allah'ın ilmi, zaman ve mekân sınırlamalarını aşar; geçmiş, geleceği ve şimdiki zamanı kapsar. Bu ilahi bilgi, insanlar, melekler ve cinler için yalnızca vahiy yoluyla erişilebilir bir durumdadır. Pozitif bilimlerin deney ve gözlemle sınırlı tahminlerinin aksine, Kur'an aracılığıyla geçmiş ve gelecek hakkında kesin bilgilere ulaşmak mümkündür. Kur'an, câhiliye döneminin fal, kehanet ve astroloji gibi gaybı keşfetme yöntemlerini reddeder ve gaybî bilgilere erişimde vahiyi tek geçerli araç olarak belirler. Akıl ve deneyimle elde edilen bilgilerin sınırlı olduğu, derin ve kesin bilgilerin yalnızca

⁵³ "Albert Einstein ile Sohbet" <http://www.meb.gov.tr>, 23, (25.01.2023); Gün, *Gayb Bilgisi*, 128.

⁵⁴ İlyas Çelebi, *Gayb Problemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), 93.

vahiy yoluyla paylaşılabilmesi kelâm ilmi tarafından vurgulanır. Bu yaklaşım, kelâm ilminin bilgi ve varlık teorisine dair tartışmalarda, akıl ile vahiy arasındaki ilişkiyi ele alırken zengin argümanlar sunar.⁵⁵

Kelâm ilminde aklın rolü, yöntemi ve bilgi üretmedeki yetkisi, detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Akıl, gayb âlemi ile ilgili vahiy metinlerinde yer alan ifadeleri anlama sürecinde kritik bir kaynak olarak kabul edilir. Zâhiriyye, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye ve Mu'tezile gibi farklı kelâm ekolleri, akıl kullanımı konusunda kendi metodolojilerini ve usullerini geliştirmişlerdir. Örneğin, İmâm Mâtürîdî, şehâdet (görünen) ve gayb (görünmeyen) âlemlerinin ötesinde yer alan Allah'ın varlığını, aklî istidlâl (mantıksal çıkarım) metotlarıyla ispatlama yolunu benimsemiştir. İmâm Mâtürîdî, Allah'ın varlığını akıl yoluyla ispatlarken, yaratılan ile yaratıcı arasındaki ilişkiyi akıl üzerinden değerlendirir ve âlemin yaratılışının Allah'a işaret ettiğini, ancak bu işaretin akıl ve vahiy ışığında değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Böylece, İmâm Mâtürîdî, Allah'ın varlığının ispatı konusunda akli delilleri temel alarak, materyalistlerin yaratıcı ile yaratılan arasında benzerlik ve denklik olduğu yönündeki iddialara karşı çıkar. Mâtürîdî'nin çıkarsaması, "Duyulur âlem, duyular ötesi gerçeklikler için delil teşkil eder; ancak her yönden muhtaç olan yaratılanlar, ihtiyaçtan münezzeh olan bir Yaratıcı'ya muhtaçtırlar." şeklinde özetlenmiştir. Bu argüman, yaratılan varlıkların, kendi içlerindeki eksiklik ve ihtiyaçlar nedeniyle, kusursuz ve bağımsız bir Yaratıcı'yı işaret ettiğini savunur.⁵⁶ Bununla birlikte Gayb âlemi hakkında akıl yoluyla çıkarım yapmak mümkün olsa da bu türden bir istidlâlî bilgi aslında kesinlikten uzak, zannî (varsayımsal) bilgi olmaktan öteye geçemez. "Duyularla algılanamayan ve bilinmeyen gaybî bilgilere ancak evrenin işaretleriyle varılabilir" görüşü kabul görmüş olsa da burada bahsedilen anlamın gerçek değil, mecazî olduğu vurgulanmalıdır. Dolayısıyla evrenin, Allah'ı işaret etmesi anlayışı gerçek bir temsilden ziyade mecazî bir yorum olarak ele alınmıştır.⁵⁷

Kelâm ilminde, Allah'ın varlığı ve birliği akıl yoluyla kavranabilirken, O'nun sıfatlarının ancak vahiy aracılığıyla tam olarak anlaşılabilmesi kabul edilir. İnsan aklı, Kur'an'ın işaret ettiği üzere, şehâdet âlemi üzerinden tefekküre davet edilir; ancak gayb âlemine dair bilgiler yalnızca vahiy yoluyla erişilebilir niteliktedir. Örneğin: Hz. Âdem'in topraktan yaratılışı, meleklerin diyalogları, şeytanın isyanı, cennet ve cehennem tasvirleri, kabir azabı, kürsî, arş, kevsir, terazi ve ruh gibi konular, insan aklının tam anlamıyla kavrayamadığı, vahye dayalı gayb âlemine ait bilgilerdir. Diğer taraftan geçmiş milletler, peygamber mucizeleri, Allah'ın varlığı ve sıfatları, kıyamet alametleri ve geleceğe dair gaybî haberler de akıl ile tam olarak erişilemeyen bilgiler arasındadır.⁵⁸

Kelâm ilminde akıl ve vahiy arasındaki ilişki, dini anlama ve yorumlamada merkezi bir konu olmuştur. Bu ilişki, zamanla Müslümanlar arasında farklı görüş ve mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuş, ancak aynı zamanda imanun derinleşmesine ve zenginleşmesine de katkıda bulunmuştur. İslâm alimleri, akıl ve vahyin birbirini tamamlayıcı olduğunu ve gerçek imanun bu iki unsuru birleştirerek elde edilebileceğini vurgulamışlardır. Akıl, imanun sorgulanamaz bir taklide dönüşmesini engellerken, vahiy ise kesin bilginin kaynağı olarak kabul edilir. Böylece bu süreç, dini inancın bireyin içsel kabulüyle şekillenmesine olanak tanır ve imanun akıl ve vahiy ile uyumlu bir şekilde inşa edilmesini sağlar. Bu bağlamda, gaybın varlığı, iman ile küfrün ayrımında kritik bir rol oynamaktadır. Zira gayb, imanun temel unsurlarından biridir. Kur'an, inananları gayba iman etmeye davet ederken, gaybın bu özelliği, onu sadece vahiy aracılığıyla kabul edilmesini gerektirir iman konusu yapar. İslâm düşüncesinde, gaybın perdesi, insanın imanını güçlendiren ve onu ilahi bilginin sonsuzluğu karşısında kendi sınırlılığını kabullenmeye teşvik eden önemli bir unsurdur. Bu kavram, insanın bilgiye erişimindeki sınırlarını ve yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişkinin mahiyetini vurgular. Gayb, yalnızca Allah'ın bildiği ve insan

⁵⁵ Gün, *Gayb Bilgisi*, 125-137; Geniş bilgi için bkz. Mehmet Bulğen, "Osmanlı Yeni İlm-i Kelâmında Materyalizm Eleştirileri", *Bilimname Düşünce Platformu* 30/1 (2016), 391-433.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 47-50; Gülverdi "Mâtürîdî'nin Gayb Meselesine Bakışı", 111-113.

⁵⁷ Zerkeşi, *Bahru'l-Muhîr fi Usûlil-Fıkıh*, 1/26. İstikra ile şehâdet âlemine verilen hükmün gayb âlemine de aynen kıyas yapılarak verilmesi fasit bir istidlâldir. Âmidî, *Gâyetü'l-Merâm*, 46. Geniş bilgi için bkz. Vezir Harman, "Seyfeddin Amidî'nin Kelâm Sistemine Kat'ilik ve Zannilik Açısından Deliller", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Temmuz 2012), 129-146. Geniş bilgi için bkz. Resul. Öztürk, "Allah'ın Birliği ve Tekliği (Vahdaniyeti ve Ehadiyeti) Bağlamında "Samed" İsmi ve Anlamı", *EKEV Akademi Dergisi* 11/32, (2007), 47-70.

⁵⁸ Hasan Katipoğlu, "Malebranche'ın Felsefesinde Din-Akıl İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, (1993), 10.

aklının erişiminden öte olan olaylar, varlıklar ve gerçeklikler bütünü ifade eder. Bu nedenle, gaybın perdesinin korunması, insanın kendi varoluşsal konumunu doğru bir şekilde değerlendirmesine ve yüce yaratıcıya olan bağlılığını derinleştirmesine olanak tanır. İslâmî literatürde bu konsept, insanın tevekkülünü, Allah'a olan teslimiyetini ve O'nun hikmetine duyulan sonsuz güveni pekiştiren temel bir ilke olarak işlenir. Bu bağlamda, gaybın perdesi, insanın dünyevi algısının ötesinde bir gerçekliğe işaret eder ve bu da onun inanç dünyasının gelişiminde merkezi bir role sahiptir.⁵⁹

İslami düşünce dünyasında, tasavvufi akımlar, tarikatlar ve ebced gibi öğretilerle birlikte, keşf, keramet ve batınî ilimler gibi ezoterik ve gnostik benzeri inançlar oldukça tartışmalı konular arasında yer alır. Tasavvuf, İslam'ın içsel derinliklerini vurgulayan mistik bir geleneği temsil ederken, tarikatlar bu geleneği pratiğe dönüştürür ve manevi rehberlik sağlar. Ebced gibi numerolojik öğretiler ve keşf, keramet, batınî ilimler gibi ezoterik kavramlar, İslam'ın gizli ve derin anlamlarını keşfetmeyi amaçlarlar. Bu hareketler, İslâm'ın dini anlayışına zengin bir çeşitlilik katarken, aynı zamanda dini iddiaların suiistimal edilmesine yol açabilecek potansiyel riskleri de beraberinde getirmiştir. İslâm alimleri, bu tür şüpheli meseleleri ele alırken, Kur'an'ın sağlam rehberliğine dayanan metodolojileri tercih etmişlerdir. Bu yaklaşım, dini metinlerin doğru yorumlanmasını sağlayarak, ortaya çıkan yanlış anlamaları ve şaibeleri gidermeye yönelik bir çaba olarak ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte, kelâm ilmi, akıl ve vahyin uyum içinde kullanılmasını savunarak, İslâmî öğretilerin hem rasyonel hem de vahye dayalı bir çerçevede ele alınmasının önemini vurgular. Diğer yandan, İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi düşünürler, peygamberler dışındaki bireylerin de riyazet ve keramet yoluyla gaybî bilgilere erişebileceğini ileri sürerek, İslâm düşüncesindeki manevi arayışın sınırlarını genişletmişlerdir. Bu görüş, bireylerin manevi çabaları ve arınma süreçleri aracılığıyla ilahi sırlara erişebilecekleri ve bu yolla ruhsal derinlik kazanabilecekleri fikrini destekler. Bu perspektif, İslâm düşüncesinde, bilgiye ulaşmada akıl ve vahyin yanı sıra, keşf ve sezgisel anlayışın da önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Ancak, bu tür sezgisel metodolojiler, subjektif yoruma açık olması ve haber zincirine dayanmaması nedeniyle, kelâm ilminde tercih edilen yöntemler arasında yer almaz.⁶⁰ Çünkü kelâm ilmi, bu mistik yöntemleri genel geçer bilgi kaynakları olarak kabul etmez.

Kelâm âlimleri, şehâdet (görünen) âlemindeki varlıkların hakikatine ve sabit bilgilere vurgu yaparak, gerçek bilginin ilahi vahiy, duyu organları (gözlem ve deney) ve akıl yoluyla elde edilmesi gerektiğini savunurlar. Bu yaklaşım, Batı felsefesindeki bazı önemli figürlerin düşünceleriyle paralellik gösterir. Bu epistemolojik yaklaşım, Batı düşüncesinde Rene Descartes (ö. 1650) ve David Hume (ö. 1776) gibi filozofların argümanlarıyla benzerlikler taşır. Descartes'ın metodik şüpheciliği ve "cogito ergo sum" (düşünüyorum, o halde varım) ilkesi, bilginin temelinde akıl yürütmenin yattığını öne sürerken, Hume'un empirizmi, bilginin duyusal deneyimlerden kaynaklandığını savunur.⁶¹ Ancak, kelâm alimleri, bu düşüncelerin Batı'da popülerleşmesinden yüzyıllar önce, akıl ve vahiy arasındaki dengeyi vurgulayarak, bilginin hem ilahi hem de rasyonel temeller üzerine kurulabileceği Avrupa'da 18. yüzyılda savunulabilirken, İslâm dünyasında özellikle İmam Mâtürîdî gibi kelâm alimleri tarafından, çok daha önceleri, yani 1000'li yıllardan itibaren bu metotların Kur'an'a ve bilime olan uyumu kabul görüp uygulanmıştır.⁶² Bu bağlamda, Kelâm âlimleri, İslâmî epistemolojinin temelini, hakikatin ilahi vahiy, mantıksal akıl yürütme ve empirik gözlemler aracılığıyla keşfedebileceği görüşü üzerine yöntemlerini kurarlar. Onlara göre, gayb âlemine ilişkin kesin bilgilerin elde edilmesi yalnızca vahiy yoluyla mümkündür. Bu, İslâm'ın bilgi teorisinde, akıl ile vahiy arasındaki derin uyumu vurgulayan temel bir ilkedir. Vahiy, gaybî bilgilere ulaşmada benzersiz bir kaynak olarak değerlendirilirken, akıl ve duyu organları, bu ilahi bilgilerin anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir kaynaktır. Bu iki yönlü

---

⁵⁹ Gün, *Gayb Bilgisi*, 125-137.

⁶⁰ Aldous Huxley, *Kalıcı Felsefe*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 132; Yusuf Kenan Atılğan, "Gaybi Bilgi-İlham, Sezgi, Rüya ve Astrolojinin Bilgi Değeri", *Günümüz Kelâm Problemleri* (İstanbul: Klm Yayınları, 2018), 125-134; İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/408.

⁶¹ İsmail Şimşek, *Din Felsefesi Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2024), 62-63.

⁶² Whitfield Peter, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, trc. Serdar Uslu (İstanbul: Küre Yayınları, 2008), 228-231; Faruk Gün, "Kelâm İlminde Metodoloji ve Problemlerin Dönemsel Doğuşu ve Gelişimi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 362, 375.

metodoloji, İslâmî düşünceyi inanç ve rasyonel boyutlarıyla zenginleştirerek, ona özgü bir epistemolojik yapı sunar. Bu yapı, bilginin doğasını ve elde edilmesi süreçlerini kapsamlı bir şekilde ele alır, İslâmî düşüncenin hem ilahi hem de akılcı unsurlarını bir araya getirir.

Allah'ın kevnî (evrensel) yasaları ve bu yasaların barındırdığı hikmet, korunup anlaşılması gereken gaybî hikmetler arasında yer alır. İnsan, akıl yoluyla iyiyi kötüden ayırma yetisine sahip olmakla birlikte, bu ayırımın derinliğini ve gerçek mahiyetini tam olarak kavrama gücü yalnızca Allah'a özgüdür. Bu nedenle, Kur'an, insanın gayb ile olan ilişkisinde, varoluşsal rolünü ve yaşamındaki ölçüleri belirleyen temel bir rehber olarak kabul edilir. Bu bağlamda Kur'an, aklın sınırlarını ve iffetini koruyan onu doğru yola, yani hakikate yönlendiren eşsiz bir kaynaktır. Bu çerçevede, İslâmî epistemoloji, insanın bilgi edinme sürecinde hem akıllı hem de vahiy bir arada nasıl kullanabileceğini gösterir. Akıl, Allah'ın yarattığı evreni anlamada ve O'nun kevnî yasalarını çözümlenmede kullanılan bir araç iken vahiy bu anlayışı derinleştiren ve insanın kavrayışını sınırlarının ötesine taşıyan ilahi bir kaynak ve mesajdır. Kur'an, bu iki unsuru birleştirerek, insanın dünya ve ahireti hakkında sahih bilgi edinmesine olanak tanır ve insanı, yalnızca akıl veya sezgiyle ulaşılamayacak derinliklerdeki gerçeklikler hakkında bilgilendirir. Böylelikle İslâm inancında, akıl ve vahiy arasındaki uyum, insanın evreni ve varlığını anlamasında kritik bir etkiye sahiptir. Bu uyum, bilginin hem dünyevi hem de uhrevi boyutlarını kapsar ve insanın gerçekliği kavrama yetisini genişletir.⁶³

Şehâdet âleminin ötesinde bir gayb âleminin varlığı, adalet ve hikmetin zorunlu bir önermesi ve sonucu olarak gayb âleminin varlığını zorunlu kılar. İnsanlık tarihi boyunca, farklı medeniyetler ve inanç sistemleri bu konuda sürekli bir arayış içinde olmuştur. Her kültür ve din, adaletin ne olduğu ve nasıl sağlanması gerektiği konusunda kendi perspektiflerini ve yorumlarını sunar. Ancak, İslâm'ın sunduğu adalet anlayışı, bu evrensel arayışa benzersiz ve derin bir boyut kazandırır. Kur'an'ın rehberliği altında gelişen bu anlayış, sadece görünen dünyayla sınırlı kalmaz; ötesindeki gayb âleminin derinliklerinden süzülen ilahi adalet ve hikmeti de içerir. Vahiyden mahrum bir dünyada, insan aklının sınırlılıkları içinde gerçek adaletin tesis edilmesi büyük zorluklarla karşılaşır. İslâm'a göre, adaletin tam anlamıyla gerçekleşmesi, yalnızca bu dünyadaki eylemlerimizin sonuçlarına odaklanmakla kalmaz; aynı zamanda, ölümün ötesinde, şehâdet âleminin çok ötesindeki gayb âleminin ilahi adaletiyle de ilintilidir. Kur'an, bu ilahi adaletin sesi olarak, zalim ile mazlumun sonlarının farklı olacağını, her bireyin yaptıklarının karşılığını göreceğini net bir şekilde ifade eder. Bu kapsamlı adalet anlayışı, inançlı bireylerin yanı sıra inançsızları da kapsar ve herkesin, adaletin gerçek anlamını arayışında ihtiyaç duyduğu temel bir ilkeyi temsil eder. Kur'an'ın tanımladığı adalet, bireysel vicdanların sınırlarını aşarak toplumsal adaletin inşasında temel bir rol oynar ve evrensel bir değer olarak öne çıkar. Bu şekilde, İslâm'ın adalet anlayışı, yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda toplumların da rotasını çizen derin bir ahlaki ve bilgelik dolu öğretidir. Bu öğretide, adaletin sadece bu dünyaya ait, şehâdet âleminde tecelli eden bir kavram olmadığını; bunun ötesinde uhrevi boyutları ve gayb âleminin derinlikleriyle de bağlantılı olduğunu gösterir. Böylece, İslâm'ın adalet kavramı, dünyevi adaletin ötesinde, evrensel bir adalet ve hikmet anlayışını ifade eder, her bir bireyin ve toplumun, bu dünyada ve ahirette adil bir denge içinde yaşamasının önemini vurgular. Öte taraftan son dönemlerde nefisten yana akıllarını ve dünyevi vicdanlarını dahi yitiren dünyada ve özellikle Avrupa'da Kur'an'a yönelik gerçekleştirilen saldırılar, toplumların vicdan ve adalet anlayışından ne derece uzaklaştığının somut bir göstergesi haline gelmiştir. Bu tür eylemler, adaletsizliğin ve bireysel nefislerin esareti altındaki akılların ölçülerini, vicdanını ve adalet duygusunu yitirdiğinde nasıl egoist ve hukuk tanımaz varlıklara dönüştüğünü gözler önüne koymaktadır. Bu nedenle insanlık, adaletin gerçek manasını, Kur'an'ın rehberliğinde, gayb ve şehâdet âlemlerinin birbirleriyle olan ilişkisini derinlemesine anlayarak kavrayabilir. Bu anlayış, yalnızca İslâmî bir perspektiften değil, geniş bir insanî ve ahlaki çerçeveden de değerlendirilmelidir. Kur'an'ın öğretileri, insanı sadece maddî bir varlık olarak değil, aynı zamanda ahlaki ve manevî değerlere sahip bir birey olarak tanımlar. İnsanın yeryüzündeki varoluş amacı, dünyevi kazanımların ötesinde, ahlaki erdemler ve manevî değerler doğrultusunda bir yaşam sürmeyi hedefler. Bu perspektif, insanın hem şehâdet âlemindeki yaşamını hem de gayb âlemine ait uhrevi varoluşunu içine alır, bireylerin bu dünyada adil bir

⁶³ İlyas Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün-Kubuh", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17, (1999), 55-121.

yaşam sürmelerini ve ahirette hak ettikleri sonuçlara ulaşmalarını teşvik eder. Kur'an'ın sunduğu bu öğretiler, insanın maddi ihtiyaçlarının yanı sıra manevi ve ahlaki ihtiyaçlarını da önemser, ruh ile bedenden müteşekkil bütüncül bir insan anlayışı ve yaşam biçimi sunar. Bu yol, insanın sadece maddi besinlerle değil, aynı zamanda adalet, vicdan ve ahlaki değerlere de eklemek ve su gibi muhtaç olduğunu hatırlatır ve bunun için ona rehberlik eder.⁶⁴

Kelâm bilimi, gayb âleminin varlık ve bilgi boyutlarını titiz bir çerçevede ele alır. Bu alanda, görünen dünya (şehâdet âlemi) ile görünmeyen dünya (gayb âlemi) arasındaki derin ayrımlar incelenir. Kelâm alimleri, şehâdet âleminin gözlemlenebilir ve sabit bir varlık olduğunu, bilginin ise bu gözlemlenebilir varlıklar üzerinden elde edilen potansiyel bir olgu olarak değerlendirilebileceğini ortaya koyarlar. Ancak, gayb âleminin kavranışı, şehâdet âleminin deneyim sınırları içinde yapılan yorumlarla sınırlı kalır, bu da gayb âleminin kendi benzersiz varlık boyutunun tam olarak anlaşılmasını engeller. Gayb âleminin esası, şehâdet âleminin tecrübe edilebilir sınırlarının çok ötesinde bir yerde bulunur ve bu âlem hakkında mutlak bilgi yalnızca Allah'a aittir. Bu nedenle Kelâm biliminin perspektifinde, gayb âlemi üzerine bilgi edinme, vahiy aracılığıyla tanımlanmış özel bir çerçeveye dayanır. İnsanlık, gayb âlemi hakkında yalnızca Allah'ın peygamberler aracılığıyla vahiy yoluyla açıkladığı bilgilere erişebilir. Bu çerçevede, peygamber olmayan hiçbir şahsın doğrudan vahiy ile bilgi alma imkânı yoktur; vahiy, Allah'ın belirlediği zamanlarda ve koşullarda peygamberlere indirilmiştir ve bu süreç, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) ile nihayetlenmiştir.⁶⁵ Bu nedenle, kelâm ilminde gayb âlemine ilişkin açıklamaların, vahiy temelli, mütevâtir haberlerle desteklenmesi esastır. Dinî konularda kafirlerin din hakkındaki yorumları kelâm bilminde kabul edilebilir bir delil olarak değerlendirilmez.⁶⁶ Gayb âlemi üzerine yapılan iddiaların Kur'an ve hadislerle uyumlu olması şarttır. Öte taraftan Kur'an'a göre, Allah'ın yalnızca kendisinin bilebileceği şeyleri bildiğini iddia etmek büyük günah sayılır ve bu tür iddialar, bilerek yapıldığında, iddia sahiplerini kâfirlerle birlikte cehenneme layık kılar.⁶⁷ Kurtubî (ö. 656/1258) ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî gibi alimler, gayb hakkında kesin bilgi iddiasında bulunanların, somut delillere dayanmadan, iman dışına çıkma riski taşıdıklarını vurgulamışlardır.

Pozitif bilimlerin gayb âlemi hakkında sergilediği inkârcı tutum, kelâm ilminin epistemolojik ve ontolojik çerçevesi içinde tutarsız kabul edilir. Kelâm ilmine göre gayb âlemi, deneyim alanının dışında bir varlık alanıdır ve bu nedenle deney ve gözleme dayanan bilgilerle açıklanamaz. Buna karşın gayb âlemi, felsefi düşüncede sıkça rastlanan tamamen soyut ve numen (kavranamaz) olarak da kavranamaz. Çünkü gayb âlemi kelâm ilminde haizi, cevheri, ayanı, cismi ve cevheri olan somut bir gerçeklik olarak kabul edilir. Bu çerçevede, gayb âleminin nesnel boyutu muhafaza edilirken, bu âlemle ilgili detaylı meselelerde kelâm âlimleri arasında çeşitlilik gösteren yaklaşımlarla açıklanmıştır. Bununla birlikte gayb âleminin duyular ötesi bir gerçeklik olarak var olduğu konusunda geniş bir fikir birliği sağlanmıştır.⁶⁸

Kelâm ilmi, İslâmî düşüncenin temel taşlarından biri olarak, gayb âlemi hakkındaki meseleleri ele alırken, İslâm'ın özüne uygun bir yaklaşımı, ilahî emirlerin doğru yorumlanmasını ve hikmetli bir metodolojiyi benimser. Bu disiplin, Kur'an'ın belirlediği amaçlar doğrultusunda ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mütevâtir haberlerine dayanarak, insanın duygusal ve yaşamsal gerçeklikleriyle uyumlu bir şekilde gayb âlemi konularını değerlendirir. Kelâm alimleri, vahiy kaynaklı naklî bilgilere dayanarak, gayb âlemine dair bilgilerin akıl ve duyu organlarıyla tam olarak kavranamayacağını kabul ederler. Bu, kelâm ilminin, inanç esaslarının derinlemesine anlaşılmasını ve sistemleştirilmesini sağlayan özgün bir

⁶⁴ Milliyet, "Danimarka'da Türk bayrağı ve Kuran'ı Kerim yakıldı! "Erişim 16 Nisan 2024, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/danimarkada-turk-bayragi-ve-kurani-kerim-yakildi-6922435>; Geniş bilgi için bkz.: Selim Özarlan, Avrupa'da İslamofobi'nin Tarihi ve Kökleri ve Güncel Nedenleri, *AKİF: Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2023, cilt: LIII, sayı: 1/62-74; Mehmet Aydın, "Allah'ın Varlığına İnanmanın Akıllılığı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara: 1/2, (1986), 20-21; Çağfer Karadaş, *İslâm Düşüncesinde Ahiret* (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 49.

⁶⁵ Şu'arâ, 26/141, 153, 154. Geniş bilgi için bkz. Çağfer Karadaş, *On Kısa Sûre ile Son Peygamber* (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 29-134.

⁶⁶ Şemsül-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989), 16/204.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/11; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/19; Reşit Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 7/422; En 'âm, 6/59; Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, 25.

⁶⁸ Hüseyin Atay, "Gayb", *Diyanet Dergisi*, 8/82, (1969), 119-121; Bayram "Kur'âna' Göre Allah-Âlem Münasebeti", 31-34-38.

metodoloji geliştirdiğini gösterir. Bu metodoloji, kelâmı diğer ilim dallarından ayıran ve İslâm'ın evrensel mesajına uygun bir bilgi anlayışını yansıtan temel bir özelliktir.⁶⁹

Kelâm âlimleri, bilginin tanımı, imkânı, kaynağı ve sınırları üzerine yoğun bir şekilde düşünürken, bilgiyi aklî (mantıkî) ve naklî (aktarılmış) olarak iki ana kategoriye ayırırlar. Bilginin kesinliği ve güvenilirliği ile ilgili çeşitli derecelendirmeler yaparken, subjektif bilgi edinme yöntemleri olan ilham, keşf, kerâmet, istihâre ve rüya gibi yöntemleri güvenilir bilgi kaynakları olarak kabul etmezler.⁷⁰ Bu yöntemler, genellikle bireysel tecrübeler ve içsel sezgilerle ilişkilendirilir ve kelâm ilminin objektiflik kriterlerine uymadıkları için, dinî ve gaybî bilgilerin elde edilmesinde geçerli yöntemler olarak görülmezler. Aynı şekilde cefr, astroloji, fal ve kehanet gibi, çok merak edilen ancak İslâm'ın temel inançlarıyla uyumsuz olan yöntemler de kelâm ilmi tarafından reddedilir. Bu, kelâm ilminin, Kur'an ve Sünnet gibi İslâm'ın temel kaynaklarına dayalı, objektif ve evrensel bir bilgi anlayışını benimsemesini ve subjektif bilgi kaynaklarını dışlamasını sağlar. Bu sağlam ve hikmetli metodoloji, kelâm ilminin, bilgi edinme ve inanç sistemlerini şekillendirmede dinde temel ve önemli bir rol oynamasına olanak tanır. Bu yaklaşım, gayb âleminin, İslâm düşüncesinde sadece inanç sisteminin merkezi bir bileşeni olarak değil, aynı zamanda müminlerin günlük hayatlarında karşılaştıkları pratik sorunlara yönelik çözümler sunan bir kaynak olarak işlev görmesini sağlar. Gayb âlemi, insanın kendi duyu organları ve akıl yoluyla ulaşamadığı, ancak iman edip vahiy aracılığıyla kısmen erişebildiği bir varlık alanı olarak önem kazanır. Bu durum, kelâm biliminin gayb ve inanç konularını ele alışında, vahiy merkezli bir yaklaşımı ve dini bilginin korunması için uyguladığı sağlam ve hikmetli metodolojiyi vurgular.⁷¹

6. Sonuç

Kelâm ilmi, İslâm düşüncesinde varlık, bilgi ve imanın temelleri üzerine derinlemesine tartışmalar sunan merkezi bir disiplindir. Bu ilim dalı, gayb (görünmeyen) ve şehâdet (görünen) âlemleri arasındaki ilişkiyi temel alarak, varlık ve bilginin doğasını, sınırlarını ve kaynaklarını inceler. Kelâm ilminin bu iki âlemi konu edinmesi ve işlemesi, İslâmî düşünce geleneğinde epistemolojik ve ontolojik tartışmalara zenginlik katmakta ve imanın temellerini pekiştirmektedir.

Kelâm ilminin temelinde, varlığın kadîm (ezeli) ve hâdis (yaratılmış) olmak üzere iki ana kategoriye ayrılması yatar. Kelâm ilmine göre varlık, kadîm (ezeli) ve hâdis (yaratılmış) olmak üzere ikiye ayrılır. Allah, kadîm varlık olarak tanımlanır; O'nun bilgisi ve varlığı yaratılmışlarınkinden farklı ve bağımsızdır. Allah, gayb âleminin bir unsuru olarak kabul edilmez; zira O hem gaybı hem de şehâdeti kapsayan, sınırların ötesinde bir varlıktır. Allah, kadîm varlık olarak tanımlanır ve O'nun bilgisi ile varlığı, yaratılmışlarınkinden farklı ve bağımsızdır.

Kelâm ilmi, İslâm düşüncesinde bilgiyi aklî (mantıksal) ve naklî (aktarılmış) olarak kategorize eder ve sahih bilginin elde edilmesinde akıl, sağlam duyu organları ve mütevâtir (genel kabul görmüş ve kesin) haberleri temel alır. Bu disiplin, gayb bilgisini (Allah, melekler, cennet, ruh vb.) yalnızca vahiy aracılığıyla, özellikle Kur'an ve sahih hadisler üzerinden erişilebilir olarak kabul eder. Kelâm âlimleri, bilginin doğruluğunu sağlam duyu organlarının gözlemleri, aklın tasnif yeteneği ve mütevâtir haberlerin güvenilirliği üzerinden değerlendirir. Kelâm, subjektif bilgi kaynaklarını (ilham, keşf, kerâmet) delil olarak kabul etmezken, vahiy bilgisini imanın temellerini akıl ile destekleyecek şekilde merkeze alır. Bu yaklaşım, kelâmı salt akla dayanan felsefe ve deneyime dayalı pozitif bilimlerden ayırır. Bu çerçevede, kelâm ilmi, inanç esaslarının anlaşılması ve sistemleştirilmesinde akıl ve doğru haberi merkezi unsurlar olarak görür, böylece İslâm düşüncesinde bilgi ve imanın doğasını aydınlatan özgün bir metodoloji sunar.

Gayb, beş duyu organları ve akıl yoluyla tam olarak kavranamayan, ancak peygamberler aracılığıyla vahiy yoluyla erişilebilen bilgileri barındıran bir varlık alanıdır. Mutlak gayb, yalnızca Allah tarafından

⁶⁹ Recep Ardoğan, "Kelâmcılara Göre Allah'a İmanda Akıl Yürütmenin Değeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2004), 133-158.

⁷⁰ Veysi Ünverdi, "İslam Kelâmı Açısından Mucize Keramet İlişkisi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, 2020, 9-14.

⁷¹ Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsun-Kubuh" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17, (1999), 55-121; Uysal, *Eş'arî Kelâmı*, 285-288.

bilinen ve hiç kimsenin erişimine açık olmayan bilgileri ifade ederken, izafi gayb ise, bazı peygamberlerin mucizelerle desteklenerek erişebildiği bilgilere işaret eder. Öte yandan, şehâdet âlemi, insanın beş duyu organı ve akıl yoluyla algılayabildiği, gözlemlenebilir varlık alanını temsil eder. Allah'ın zat-ı akıl ile kavransa da ve sıfatlarının vahiy olmaksızın anlaşılması mümkün görülmemektedir. Gayb âlemine dair bilgiler, akıl ve beş duyu organının istidlâli ile fark edilse de bu tür bilgilere yalnızca mucizelerle desteklenmiş peygamberlerin haberleri aracılığıyla ulaşılabilir. Son peygamberle birlikte vahiy kapısı kapandığından, günümüzde Kur'an dışında gayb âlemine dair güvenilir bir bilgi kaynağından bahsetmek mümkün değildir. Rüya, keşf, keramet ve kehanet gibi kaynaklardan elde edilen iddiaların subjektif nitelikte olduğu ve bu tür bilgilerin genel geçer bir bilgi olarak kabul edilemeyeceği konusunda âlimler arasında geniş bir mutabakat bulunmaktadır. Ebcet hesabı ve masum imam teorisi gibi, Şia ve tasavvuf geleneğinde yer alan ilham ve keşf yöntemleriyle elde edilen bilgiler, Kur'an ve vahye aykırıysa, gayb âlemine dair güvenilir haberler olarak değerlendirilemez. Bu bağlamda, İslâm düşüncesinde, vahiy dışındaki subjektif yöntemlerle elde edilen bilgilerin, gayb âlemine ilişkin kesin ve güvenilir bilgi kaynakları olarak kabul edilmesi mümkün değildir.

Kelâm ilmi, İslâm düşüncesindeki derinliği ve kapsamıyla, imanın, bilginin ve varlığın doğasını aydınlatır ve İslâm'ın evrensel mesajını yansıtan bir bilgi anlayışını benimser. Allah, varlık ve evren anlayışına dair kelâm ilminde, gayb âlemine ilişkin bilgilerin elde edilmesinde vahiy temel kaynak olarak öne çıkar. Duyu organları ve akıl yoluyla gayb âlemine dair kesin bilgilere ulaşmanın mümkün olmadığı kabul edilir. Vahiy olmaksızın gayb âlemine dair sağlam bir anlayış geliştirmenin imkânsızlığı, kelâm ilminin temel tezlerinden biridir. Bu çalışmada, kelâm ilminin, sadece dini bir disiplin olmanın ötesinde, bilgi ve varlık teorisi üzerine önemli katkılar sunduğu görülmüştür. Bu çalışma kelâm ilminin İslâmî düşünce geleneğinde bilgi ve varlık teorisine odaklanarak, imanın, bilginin ve varlığın doğasını nasıl aydınlatıldığını inceler. Özellikle, kelâm ilminin metodolojilerini kullanarak gayb âlemine dair bilgi edinme imkânlarını ve bu sürecin inanç ile akıl arasındaki ilişkiyi nasıl işlediğini ele alır. Bu bağlamda, İslâm düşüncesinin epistemolojik ve ontolojik gerçekliğine ve uygulanabilirliğine katkıda bulunmayı amaçlar.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdullâh. *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*. thk. Ali Abdalbârî Atıyye. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.

Âmidî, Seyfeddin. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. nşr. İbrâhim el-Acûz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.

Ardoğan, Recep. "Kelâmcılara Göre Allah'a İmanda Akıl Yürütmenin Değeri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2004), 133-158.

Atay, Hüseyin. "Gayb". *Diyânet Dergisi* 8/82-83 (1969), 119-121.

Aydın, Mehmet. "Allah'ın Varlığına İnanmanın Aklîliği". *İslâmî Araştırmalar* 1/2, Ankara: 1986.

Az, Mehmet Sait- Acar, Muhammet Cevat. "Dindarlık ile Özgeciler Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri ile Yapılan Bir Araştırma". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 742-773.

Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *El-İnsâf fî mâ Yecibü i'tikâdühû ve lâ Yecüzü'l-Cehlühî*. nşr. Muhammed Zahîd el-Kevserî. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1950.

- Bayram, Enver. "Kur'âna' Göre Allah-Âlem Münasebeti". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2013), 31-39.
- Beyâzîzâde, Ahmed Efendi. *el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe* nşr. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 2000.
- Bulğen, Mehmet. "İslam Düşüncesinde Atomculuk". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Şubat 2011), 393-400.
- Bulğen, Mehmet. "Osmanlı Yeni İlm-i Kelâmında Materyalizm Eleştirileri". *Bilimname Düşünce Platformu*. 30/1 (2016), 391-433.
- Bozkurt, Mustafa. "Kelâmcılarda Bilginin Tanımı Problemi". *Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2008), 253-274.
- Cafer es-Sâdık. *Kitâbu't-Tevhîd*. İstanbul: Dersaadet, 1329.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebû'l-Me'âlî. *el-İrşâd ilâ Kavâtı'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd*. thk. Ahmet Abdurrahim es-Sayığ, Tefvik Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dînîye, 2009.
- Çelebi, İlyas. "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün-Kubuh". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17. (1999), 55-90.
- Çelebi, İlyas. *Gayb Problemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Çelebi, İlyas. *Kitaplara İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Fehd, Tefvik. "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm" *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*. Mısır: Emiriyye, 1322.
- Gün, Faruk. "Kelâm İlminde Metodoloji ve Problemlerin Dönemsel Doğuşu ve Gelişimi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 352-379.
- Gün, Faruk. *Gayb Bilgisi ve Gaybî Meseleler*. İstanbul: Fecr Yayınları, 2022.
- Gülverdi, Selim. "Mâtürîdî'nin Gayb Meselesine Bakışı". *Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi* 3/2 (Aralık 2019), 98-121.
- Harman, Vezir. "Seyfeddin Amidî'nin Kelam Sisteminde Kat'ilik ve Zannilik Açısından Deliller". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Temmuz 2012), 129-146.
- Huxley, Aldous. *Kalıcı Felsefe*. çev. Latif Boyacı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- İlgaroğlu, Muhammed Caner. "Allah'ın Cüz'ileri (Tikelleri) Bilmesi Meselesi". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2019), 940-950.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer el-Kureşî. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*. nşr. Muhammed İbrahim Bennâv.d., İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *Mecmûu Fetâvâ. cem ve tertib: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asımî en-Necdî*. Riyad: Matabiü'r-Riyad, 1381/1962.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Metodoloji*. Haz. Refik Ergin. İstanbul: Ötüken Neşriyat 2016.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. thk. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Kâdı Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed. *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*. nşr. Tahâ Hüseyin, İbrahim Medkûr vd. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1380/1960.
- Kadî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. nşr. Abdülkerîm Osman. Kahire:1965.

- Karadaş, Çağfer. "Yakîn ve İtikad". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bildiriler*. ed. Orhan Şener Koloğlu v.d., 10/1 (2001), 113-126.
- Karadaş, Çağfer. *On Kısa Sûre ile Son Peygamber*. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- Karadaş, Çağfer. *İslâm Düşüncesinde Ahiret*. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- Karaman, Fikret. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Katipoğlu, Hasan. "Malebranche'ın Felsefesinde Din-Akıl İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, (1993), 7-33.
- Kılavuz, Ulvi Murat; Kılavuz, Ahmet Saim. *Kelâm'a Giriş*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2023.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya' kub. *el-Usûl mine'l-Kâfi*. nşr. Ali Ekber el-Gaffârî. Beyrut: Dâru Saab- Dâru't-te'ârif, 1401.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. Beyrût: Darul Fikr, 1407/1987.
- Mavil, Kılıç Aslan. "Mâtürîdîlere Göre Nübüvvetin Kapsam ve Gerekliği". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2017), 76-88.
- Ünverdi, Veysi. "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu". *Usul İslâm Araştırmaları* 20/20 (2013), 47-80.
- Ünverdi, Veysi. "Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1, (2015),77-111.
- Ünverdi, Veysi. "İslam Kelamı Açısından Mucize Keramet İlişkisi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16/2, 2020, 9-14.
- Şimşek, İsmail. *Din Felsefesi kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2024.
- Özarslan, Selim. Avrupa'da İslâmfobi'nin Tarihi ve Kökleri ve Güncel Nedenleri. AKİF: *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Dergisi* LIII/1 (2023), 62-74.
- Özten Ersan. Kelamda Yöntem ve Esaslar 1-2. "İlham, Sezgi ve Rüyanın Bilgi Değeri". ed. Yasin Ulutaş, Kahramanmaraş: Klm Yayınları, 2023.
- Özten Ersan. *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*. Ankara: Yayınevi Yayınları, 2012.
- Öztürk, Resul. "Allah'ın Birliği ve Tekliği (Vahdaniyeti ve Ehadiyeti) Bağlamında "Samed" İsmi ve Anlamı". *EKEV Akademi Dergisi* XI/32, (2007), 47-70.
- Peter, Whitfield. *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*. trc. Serdar Uslu. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. nşr. Hans Peter Lins. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Türâs, 1963.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Meâlimu Usûli'd-Dîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-Gayb*. Kahire: 1938.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Esâsü't-Takdîs*. nşr. Ahmed Hicâzi es-Sekkâ. Kahire: 1986.
- Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim*. Mısır: Menar Matbaası, 1999.
- Sâbûnî, Nûreddin. *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*. Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*. nşr. Bekir Topaloğlu. Dimaşk: Matbaatü Muhammed Hâşim el-Ketbî, 1399/1979.
- Sinanoglu, Mustafa. *Peygamberlere İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Şaşa, Mehmet. *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah*. Ankara: Nobel Yayınları, 2018.
- Şaşa, Mehmet. "Kelam ve Tasavvuf Terminolojisinde Bilgi". *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM-UHAD)* 1 /2 (2014), 70-92.

-
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. thk. Ahmet Hicazi es-Sakkâ. Kahire: Külliyyeti Ezheriye, 1988.
- Taşköprizâde, İsmüddîn Ahmed Efendi. *Mevzûâtü'l-Ulûm Miftâhu's-Saâde*. çev. Kemâlettin Mehmet, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313.
- Taylan, Necip. "Bilgi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/157-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. "alm". *Keşşâfu Istılahâti'l-Fünûn*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- Triton. A. S. *İslâm Kelâmı*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: AÜİF Yayınları, 1983.
- Uysal, Ekrem. *Eş'arî Kelâmı*. ed. İsa Yüceer, Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- Uysal, Ekrem. Kelamda Yöntem ve Esaslar -2- "Bilgi Kaynakları Açısından Dini Hükümler". ed. Yasin Ulutaş, Kahramanmaraş: Klm Yayınları, 2022.
- Yakıt, İsmail. *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2003.
- Yeşilyurt, Temel. "Bilgi Kuramı". *Kelâm*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.